

2850

۲۵۰۰

۶

۲۶۰

باری

رسم و ضبط و راهنمای تدریس
روخوانی و روان خوانی قرآن کریم

(ویراست جدید)

نویسنده: علی حبیبی

حبیبی، علی. ۱۳۳۷ -

رسم و ضبط و راهنمای تدریس روخوانی و روان خوانی قرآن کریم / نویسنده علی حبیبی؛ اداره کل برنامه ریزی

و تدوین متون تحصیلی مرکز مدیریت حوزه های علمیه خواهران.

قم: حوزه علمیه قم، مرکز مدیریت حوزه های علمیه خواهران، مرکز نشر هاجر، ۱۳۹۶.

فبا ۲۶۰ ص. ۲-۱۲۵-۳۷۸-۶۰۰-۹۷۸:

مسلسل: ۱۲۴۱

چاپ دوم.

چاپ قبلی: قم: حوزه علمیه قم، مرکز مدیریت حوزه های علمیه خواهران، مرکز نشر هاجر، ۱۳۹۴. (۰۴۲) ص.

قرآن - آموزش

Education - قرآن

قرآن - قرأت - راهنمای آموزشی

Qur'an - Reading - Study and teaching

حوزه علمیه قم، مرکز مدیریت حوزه های علمیه خواهران، مرکز نشر هاجر

Hosheh Elmeyeh Qom, Center management Hosheh Elmeyeh sisters, Centre Publications hajar

حوزه علمیه قم، مرکز مدیریت حوزه های علمیه خواهران، معاونت آموزشی

۱۳۹۶ هـ. ۲۶۴۴ ج/ ۲-۱۲۵-۳۷۸-۶۰۰-۹۷۸

رسم و ضبط و راهنمای تدریس روخوانی

و روان خوانی قرآن کریم (ویراست جدید)

نویسنده: علی حبیبی

تهیه و تنظیم: اداره کل برنامه ریزی و تدوین متون تحصیلی

ناشر: مرکز نشر هاجر (ناشر تخصصی زن و خانواده)

تعداد صفحه و قطع: ۲۶۰ صفحه / وزیری

نوبت چاپ: ششم / تابستان ۱۳۹۸

شمارگان: ۲۵۰۰ نسخه

قیمت: ۱۶۰/۰۰۰ ریال

چاپخانه: باقری

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۳۷۸-۱۲۵-۲

با قدردانی از تمام همکارانی که در تولید این اثر نقش داشته اند:

* کارشناس تالیف و کنترل نهایی متن: حسین قاسمیان فریمان * طراح آموزشی: مهدی علیزاده * تدوین آموزشی: مرتضی آگشا * ویراستار: محمد صادق رهبران یزدی * سرورپرستار: محمد جواد حمیدیان * اصلاحات حروف نگاری: علی جواد دهقانی * صفحه بندی: صفحه آرای و کنترل فنی: هادی احمدی * نظارت: سید مصطفی موسوی منفرد

مرکز نشر هاجر
اداره کل مدیریت حوزه های علمیه خواهران
ناشر تخصصی زن و خانواده

مرکز مدیریت حوزه های علمیه خواهران

نشانی: قم - بلوار معلم - مجتمع ناشران - واحد ۱۴

تلفن: ۰۲۵-۳۱۰۱۵ پیامک: ۱۰۰۰۳۱۰۱۵

hajarpub.ir info@hajarpub.ir

فهرست مطالب

۹	مقدمه
۷	پیشگفتار
۱۳	بخش اول: رسم و ضبط قرآن کریم
۱۷	درس اول: بررسی سیر تکاملی نگارش و علامت گذاری قرآن کریم
۱۷	بزرگی های خط عرب در صدر اسلام
۱۸	خط مُسنَد
۱۸	خط نبطی
۲۰	نحوه نگارش قرآن در زمان پیامبر گرامی اسلام ﷺ
۲۳	اصلاحات انجام شده توسط ابوالاسود دؤلی
۲۵	اصلاحات انجام شده توسط نصر بن عاصم و یحیی بن یعمر
۲۸	اصلاحات انجام شده توسط خلیل بن احمد فراهیدی
۳۲	درس دوم: نشانه حرکات و حروف مدی
۳۲	نشانه حرکات
۳۶	نشانه حروف مدی
۳۷	الف مدی
۴۱	یاء مدی
۴۴	واو مدی
۴۹	درس سوم: نشانه سکون و تشدید
۴۹	نشانه سکون
۵۴	تلفظ حرف ساکن
۵۶	نشانه تشدید

۵۸	تلفظ حرف مشدد.....
۵۸	نحوه علامت گذاری حروفی که در هم ادغام شده اند.....
۵۹	معنای ادغام.....
۶۳	درس چهارم نشانه مدّ و تنوین.....
۶۳	نشانه مدّ.....
۶۷	نشانه تنوین.....
۷۱	نحوه علامت گذاری نون ساکن و تنوین با توجه به احکام آنها.....
۷۹	درس پنجم: حروف ناخوانا در قرآن کریم (۱).....
۸۲	نحوه علامت گذاری پایه و کرسی همزه.....
۸۳	حروف ناخوانا در قرآن.....
۸۳	موارد الف ناخوانا.....
۸۳	موارد ضابطه مند ناخوانا بودن الف.....
۸۹	نشانه همزه وصل.....
۹۴	مواردی که قاعده ضابطه مشخص ندارند.....
۹۵	جمع بندی موارد الف ناخوانا.....
۹۹	درس ششم: حروف ناخوانا در قرآن کریم (۲).....
۹۹	موارد واو ناخوانا.....
۱۰۴	موارد یاء ناخوانا.....
۱۰۸	موارد لام ناخوانا.....
۱۱۰	جمع بندی حروف ناخوانا در قرآن.....
۱۱۲	درس هفتم: حروف نانوشته.....
۱۱۲	(حروفی که نوشته نشده ولی خوانده می شوند).....
۱۱۳	قاعده کلی اشباع هاء ضمیر.....
۱۱۴	نحوه علامت گذاری هاء ضمیر اشباع شده.....

بخش دوم مهارت‌های آموزش قرآن کریم ۱۲۷

۱۲۸	مقدمه
۱۳۱	درس هشتم: کلیات مهارت‌های آموزش روخوانی و روان‌خوانی
۱۳۱	شناخت ویژگی‌های یک مربی قرآن کریم
۱۳۴	انواع ارزشیابی
۱۳۷	نکاتی در رابطه با پرسش و طرح سؤال
۱۴۲	انواع تمرین
۱۴۳	ارزیابی معلم از روش تدریس خود
۱۴۴	عوامل مؤثر در برقراری انضباط در کلاس
۱۵۲	درس نهم: حروف نه‌جی و روش تدریس حروف و حروف مقطعه
۱۵۶	حروف مقطعه در قرآن
۱۵۷	تعریف حروف مقطعه براساس رسم الخط‌های مختلف
۱۵۷	مرحله آموزش حروف مقطعه
۱۵۸	روش تدریس حروف و حروف مقطعه برای بزرگسالان
۱۶۴	درس دهم: روش تدریس حرکات برای بزرگسالان و خردسالان
۱۶۵	روش تدریس حرکات برای بزرگسالان
۱۷۳	روش تدریس صداهای کوتاه برای خردسالان
۱۸۱	درس یازدهم: روش تدریس حروف مدّی برای بزرگسالان و خردسالان
۱۸۳	تدریس الف مدّی
۱۸۸	تدریس یاء مدّی
۱۹۱	تدریس واو مدّی
۱۹۱	مراحل تدریس واو مدّی
۱۹۲	روش تدریس صداهای کشیده برای خردسالان
۱۹۷	درس دوازدهم: روش تدریس سکون و تشدید برای بزرگسالان و خردسالان
۱۹۷	تدریس سکون برای بزرگسالان
۱۹۹	تدریس سکون برای خردسالان

۲۰۲.....	تدریس تشدید برای بزرگسالان
۲۰۴.....	تدریس تشدید برای خردسالان
۲۰۹.....	درس سیزدهم: روش تدریس علامت مدّ و تنوین برای بزرگسالان و خردسالان
۲۰۹.....	روش تدریس علامت مدّ برای بزرگسالان
۲۱۱.....	روش تدریس تنوین برای بزرگسالان
۲۱۳.....	روش تدریس تنوین برای خردسالان
۲۱۷.....	درس چهاردهم: روش تدریس حروف ناخوانا برای بزرگسالان و خردسالان
۲۱۷.....	تدریس حروف ناخوانا برای بزرگسالان
۲۱۹.....	۱. حروفی که همیشه ناخوانا هستند
۲۲۱.....	۲. حروفی که بعضی وقت‌ها ناخوانا هستند
۲۲۴.....	روش تدریس حروف ناخوانا برای خردسالان
۲۲۹.....	تبدیل صداها و کشیده به کوتاه
۲۳۴.....	درس پانزدهم: روش تدریس حروف نانوخته برای بزرگسالان و خردسالان
۲۳۴.....	روش تدریس حروف نانوخته برای بزرگسالان
۲۳۶.....	روش تدریس حروف نانوخته برای خردسالان
۲۳۷.....	روش تدریس اشباع هاء ضمیر
۲۳۷.....	روش تدریس رفع التقاء ساکنین برای بزرگسالان
۲۴۲.....	پیوست
۲۵۸.....	فهرست منابع

پیشگفتار

حوزه‌های علمیۀ شیعه، وارث میراث ماندگار علوم و معارف اهل بیت (علیهم‌السلام) و پاسدار حریم و کیان شریعت و عقاید اسلامی‌اند. این رسالت خطیر، مسؤولیت عالمان دین‌باور را در عرصه تعلیم و تربیت، چند برابر کرده است. دغدغه‌های همیشگی عالمان متعهد و طلاب و فضلاء دلسوز نسبت به اصلاح و غنابخشی کمی و کیفی شیوه‌ها، متون و الگوهای آموزشی، در راستای بالندگی، پویایی و کارآمدی نظام آموزشی حوزه، ضرورت بازنگری و اصلاح و تدوین متون بدیع و کارآمد را مورد تأکید قرار می‌دهد.

منزلت و رفعت جایگاه متون درسی در حوزه‌ها و بهره‌مندی از تراث گران‌سنگ و ذخایر ارزشمند متون قویم، از صلحای سلف و وزانت و اعتبار مؤلفان آنها ایجاب می‌کند که در اصلاح و تدوین متون درسی، اهتمام و دقت و تأمل شایسته مبذول شود. همچنین دگرگونی و تحول در کرایش‌ها، نیازها، انتظارات، شیوه‌ها و الگوهای تعلیم و تربیت، مسؤولیت متولیان و متصدیان آموزش و پژوهش و برنامه‌ریزی درسی را در حوزه، افزون می‌سازد تا به صورت مستمر با ارائه روش‌ها و قالب‌های بدیع و با ارتقای محتوا، به اصلاح و تدوین متون درسی همت گمارند.

ازاین‌رو مرکز مدیریت حوزه‌های علمیۀ خاوران بر اساس ضرورت‌ها و نیازهای یاد شده، به اصلاح و تدوین متون درسی اقدام و ده‌ها جلد کتاب درسی را طراحی، تدوین و منتشر کرده است. در این فرایند سعی شده که با حفظ اصالت و غنای محتوایی گنجینه‌های ارزشمند بر جای مانده از عالمان گذشته، با کاربست تکنولوژی آموزشی و مراعات اصول، معیارها و الگوهای جدید، متونی متناسب با اهداف خود، در چارچوب برنامه‌ها و سرفصل‌های مصوب و سطح علمی و انتظارات فراگیران ارائه کند.

پیمودن این مسیر بلند و طولانی، به مساعدت و حمایت همه جانبه استادان، صاحب‌نظران، مدیران و طلاب معزز نیازمند است که با ارائه پیشنهادهای، نقدها و

دیدگاه‌هایشان از طریق رایانامه (Motoon@whc.ir) ما را در بهبود بخشی و طی نمودن درست و صحیح این مسیر صعب و دشوار، یاری دهند.

در اینجا فرصت را غنیمت می‌شماریم و از تمامی دست اندرکاران این طرح سترگ، به ویژه مؤلف محترم جناب آقای علی حبیبی قدردانی می‌کنیم و تلاش خالصانه آنان را ارج می‌نهم.

اداره کل برنامه‌ریزی و تدوین متون تحصیلی

امین نصیری‌پور

مقدمه

قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: مَا مِنْ مُؤْمِنٍ ذَكَرَ أَوْ أَنْتَى، حُرٍّ أَوْ مَمْلُوكٍ، إِلَّا وَلِلَّهِ عَلَيْهِ حَقٌّ وَاجِبٌ أَنْ يَتَعَلَّمَ مِنَ الْقُرْآنِ وَيَتَفَقَّهَ فِيهِ؛^۱ پیامبر خدا ﷺ فرمودند: هیچ مؤمنی نیست خواه مرد باشد یا زن، آزاد باشد یا برده، مگر اینکه خداوند بر او حق واجب دارد که باید (به اندازه توانش) قرآن را بیاموزد و در آن (بیندیشد و نسبت به معارف و احکامش) آگاهی یابد. در احادیث اسلامی دربارهٔ تعلیم و تعلّم قرآن کریم بسیار سفارش و برای آن اجر و پاداش فراوانی در نظر گرفته شده و این امر، مسلمانان را بر آن داشته است تا به عنوان یک تکلیف الهی، قرآن را بیاموزند و به دیگران نیز آموزش دهند.

برای آموزش قرائت قرآن، در هر کشوری با توجه به مشترکات فرهنگی، الفبای نگارش و قواعد املا و اندکای آنها با زبان عربی (که زبان قرآن است)، شیوه‌های متفاوتی به کار گرفته می‌شود. این شیوه‌ها با توجه به پیشرفت فنون آموزش و ابتکار و خلاقیت معلمان مؤمن و متعهد، همیشه در حال تکامل و پیشرفت بوده و هست. همه می‌کوشند در کوتاه‌ترین زمان، علاقه‌مندان را با قرائت صحیح قرآن کریم آشنا سازند تا در پرتو آشنایی با معارف قرآن و به‌هم‌گیری از نور هدایت آن، در صراط مستقیم الهی قرار گیرند.

علمای شیعه از صدر اسلام تا کنون قدم‌های مثالی در امر صحیح‌خوانی و آموزش قرآن کریم برداشته‌اند. نخستین قدم در امر صحیح‌خوانی، توسط ابوالاسود دؤلی^۲ از

۱. میرزا حسین نوری؛ مستدرک الوسائل؛ ج ۱، ص ۲۸۷، ح ۵.

۲. ابوالاسود دؤلی (ظالم بن عمرو) شاعری حاضر جواب، قاری قرآن، محدث و مفسر قاضی بصره بود. وی از بزرگان شیعه و از اصحاب خاص امیرمؤمنان حضرت علی (علیه السلام) بود و در جنگ صفین در رکاب آن حضرت شرکت داشت و از اصحاب امام حسن و حسین و علی بن الحسین (علیهم السلام) نیز بود. ایشان در سال ۶۹ ق در ۸۵ سالگی در بصره از دنیا رفت. وی کلیات علم نحواً از حضرت علی (علیه السلام) فرا گرفت و با راهنمایی آن حضرت به گسترش آن پرداخت و اولین کسی بود که برای صحت قرائت قرآن کریم، به وسیله نقطه، قرآن را علامت‌گذاری کرد. (سید حسن صدر؛ تأسیس الشیعه للعلوم الاسلام؛ ص ۴۰-۶۱، ۱۸۶ و ۳۱۸).

شیعیان برجسته امیرالمؤمنین علی علیه السلام برداشته و سپس توسط دو تن از شاگردانش به نام‌های نصر بن عاصم^۱ و یحیی بن یعمر^۲ تکمیل شد و در اواخر قرن دوم هجری، علامت‌هایی که امروزه در قرآن به کار گرفته می‌شود، توسط خلیل بن احمد فراهیدی^۳ از شیعیان اهل بیت علیهم السلام برای سهولت در قرائت و آموزش قرآن انتخاب شد.^۴

در ایران، به ویژه پس از پیروزی انقلاب اسلامی، با توجه به مشترکات فراوان قرآن با الفبای فارسی و اصول نگارش و علامت‌های به کار رفته در آن، اقدامات مثبتی صورت گرفته و روش‌های بسیار ساده‌ای جهت آموزش روخوانی و روان‌خوانی قرآن کریم^۵ ارائه و کتاب‌های متعددی در این باره منتشر شده است که هر کدام محاسنی دارد.

۱. نصر بن عاصم لبنی (متوفای ۹۰ ق) از شاگردان ابی الاسود بوده و نحوا را از یحیی بن یعمر آموخت و با او در نقطه‌گذاری حرف متشابه قرآن، همکاری می‌کرد (محمد باقر حجتی؛ پژوهشی در تاریخ قرآن، ص ۲۶۹).

۲. یحیی بن یعمر عدوانی بصری، از شاگردان ابوالاسود دوئلی و از شیعیانی است که اهل بیت علیهم السلام را برتر از دیگران می‌دانست. وی شاعری حاضر جواب، محدث و عالم به قرآن کریم، نحو و لغت عرب بود.

ایشان یکی از قراء بصره و مدتی نیز قاضی سرزمین خراسان بود. وفاتش را بعضی قبل از سال ۱۰۰ ق و بعضی بعد از آن می‌دانند. (سید حسن صدر؛ تأسیس الشیعه للعلوم الاسلام؛ ص ۶۵-۶۷).

۳. خلیل بن احمد فراهیدی، از علمای شیعه و از اصحاب امام جعفر صادق علیه السلام و شاعری توانا و از بزرگان علم نحو و واضع علم عروض (علمی که به وسیله آن به اوزان شعر، تغییرات آن پی برده می‌شود) است. نخستین فرهنگ لغت عرب به نام «العین» منسوب به او است. او در سال ۱۷۰ ق در سن ۶۴ سالگی در بصره درگذشت. (همان، ص ۱۵-۴۸؛ دانشنامه جهان اسلام، ج ۱۶، ص ۱۰۲-۱۰۴).

۴. ابن ابی داود سجستانی «المصاحف»؛ ابو عمرو دانی «المحکم فی نقط المصاحف»؛ بدرالدین زرکشی «البرهان فی علوم القرآن»؛ ج ۱؛ سیوطی «الاتقان»؛ مارغنی «دلیل الحیوان علی مورد الضمان»؛ زرقانی «مناهل العرفان»؛ ج ۱؛ محمد هادی معرفت «التمهید فی علوم القرآن»؛ ج ۱؛ محمد باقر حجتی «پژوهشی در تاریخ قرآن»؛ محمود رامیار «تاریخ قرآن»؛ ...

۵. قرائت صحیح قرآن کریم از سه جهت قابل بررسی است:

۱) نگارش و علامت‌گذاری که در ایران به آن «روخوانی و روان‌خوانی قرآن کریم» می‌گویند؛

خداوند را شاکرم که به این بنده ناچیز توفیق داد در سال ۱۳۶۰ جزوه‌ای در زمینه آموزش روخوانی قرآن کریم تهیه و همزمان به برگزاری دوره‌های تربیت معلم قرآن نیز اقدام کنم. بعد از چند سال لازم دیدم متن آموزشی در دو سطح جداگانه برای خردسالان و بزرگسالان تهیه کرده و برای معلمان ارجمند نیز راهنمای تدریس آن را بنویسم که بحمدالله با استقبال فراوان مواجه شد. در سال ۱۳۷۳ به درخواست معاونت آموزش حوزه علمیه قم با همکاری حجت الاسلام حاج آقا محمدرضا شهیدی (حافظ کل قرآن کریم با چهارده روایت) کتاب *روان خوانی و تجوید قرآن کریم* را به عنوان متن درسی سال اول حوزه‌های علمیه تهیه کردیم که آن نیز مورد استقبال همگان قرار گرفت. پس از آن، کمبود راهنمای تدریس تجوید قرآن کریم را احساس کردم؛ لذا چند نفر از استادان تجوید را به همکاری دعوت کردم که متأسفانه جواب مثبتی نشنیدم؛ از این رو خود دست به کار شدم و نخست آموزش تجوید سطح یک (برای افراد مبتدی) و سطح دو (تکمیلی) و سپس راهنمای تدریس آنها را نیز نوشتم که الحمدالله آن نیز با استقبال فراوان مواجه شد و هر سال بیش از یکصد هزار جلد توسط ناشران متعدد چاپ و منتشر می‌شود.

با توجه به رواج قرآن‌هایی با رسم الخط‌های مختلف (ایرانی، عربی، ترکی، شبه‌قاره هند و اخیراً قرآن کم‌علامت) در کشور و بی‌سرفتنون آموزش، بر خود لازم دیدم رسم و ضبط^۱ و سیر تکاملی نگارش و علامت‌گذاری قرآن کریم را مشروح‌تر از قبل بررسی کنم تا معلمان ارجمند با آگاهی بیشتر به آموزش روخوانی و روان‌خوانی قرآن کریم بپردازند.

۲) مخارج و تلفظ صحیح حروف که با عنوان «تجوید قرآن کریم» شناخته می‌شود؛

۳) انتخاب محل مناسب برای وقف و ابتدا و نحوه وقف کردن بر آخر کلمات، که به آن «وقف و ابتدا» می‌گویند.

۱. «رسم القرآن» کیفیت نگارش کلمات قرآن کریم از نظر حذف و زیادت حروف، وقف و ابتدای کلمات است. اما «ضبط القرآن» نشانه‌هایی است که کیفیت تلفظ صحیح کلمات را از نظر فتحه، کسره، ضمه، سکون، تشدید و... مشخص می‌سازد.

مباحث این نوشتار، شامل دو بخش است:

۱. بررسی سیر تکاملی نگارش و علامت گذاری قرآن کریم؛ ریشه یابی علامت های قرآن کریم (ضبط القرآن) و بیان وجوه اشتراک و افتراق آنها با زبان فارسی؛ بررسی کلماتی که برخلاف تلفظ نوشته شده اند و حرفی کم یا زیاد دارند (رسم القرآن) و نحوه علامت گذاری آنها بر اساس رسم الخط های مختلف؛

۲. کلیاتی درباره مهارت های آموزشی روخوانی و روان خوانی قرآن کریم؛ بررسی مقدار مطالبی که در هر جلسه آموزشی (با توجه به سطح افراد کلاس) باید گفته شود و ارائه روش تدریس مناسب و قابل اجرا برای همه عزیزان در سراسر کشور. از خداوند متعال عاجزانه می خواهم مرا در رسیدن به این هدف یاری کند و امیدوارم معلمان عزیز و دانشوران با راهنمایی های خود، بنده را در جهت رفع نقایص و ارائه کار بهتر کمک کنند.

وَمَا تَوْفِيقِي إِلَّا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ

قم - شیخ علی حبیبی